

Titel

Yttrandefriheten i dagens mediekultur

Författare

Ulla Carlsson, professor och sedan 2015 innehavare av en UNESCO Chair in Freedom of Expression, Media Development och Global Policy vid Göteborgs universitet. Före 2015 var Ulla Carlsson direktör för Nordicom. Den egna forskningen är inriktad på internationell mediepolitik och under senare år med yttrandefrihet i fokus.

Kontakt: ulla.carlsson@gu.se

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning och seniorprofessor vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på mediestructur, journalistikhistoria, medieanvändning och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Förhandspublicering

Publiceringsdatum online: 2017-06-09

Tillgänglig via: www.som.gu.se/publicerat/bocker/70larmar

Kapitlet ingår i SOM-institutets sjuttionde forskarantologi *Larmar och gör sig till* (red. Andersson, Ohlsson, Oscarsson och Oskarsson).

Boken publiceras i sin helhet den 28 juni 2017

*En skugga blott, som går och går, är livet,
en stackars skådespelare, som larmar
och gör sig till, en timmes tid på scenen
och sedan ej hörs av.*

*Det är en saga
berättad av en däre.*

*Låter stort,
betyder intet.*

Macbeth (akt 5:5)

Larmar och gör sig till

Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson,
Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson
(red)

YTTRANDEFRIHETEN I DAGENS MEDIEKULTUR

ULLA CARLSSON OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Yttrandefrihet är ett fundament i en fungerande demokrati, och medierna fungerar som förvaltare av yttrandefriheten. Yttrandefrihet både möjliggörs och begränsas av rådande värden och normer i samhället. Genom digitaliseringen har offentligheten demokratiserats, men den nya tekniken innebär problem rörande yttrandefrihetens gränser. Särskilt svår är balansen mellan yttrandefrihet och integritet. Föreliggande studie redovisar medborgarnas uppfattning om yttrandefrihetens gränser och inom vilka områden begränsningar ses som möjliga. Medborgarnas hållning till möjliga inskränkningar i yttrandefriheten kan tolkas som ett utslag av kritik mot mediernas sätt att fungera. När yttrandefriheten ställs mot behovet att skydda sårbara eller svaga grupper i samhället, barn och unga och de som utsätts för rasism och kränkningar, framhåller minst hälften av befolkningen skydd för individen med begränsningar i yttrandefriheten.

”Var och en är gentemot det allmänna tillförsäkrad:

1. yttrandefrihet: frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor,
2. informationsfrihet: frihet att inhämta och ta emot upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden.”

(2 kap. 1 § Regeringsformen)

De grundläggande fri- och rättigheterna i Sverige fastställs i regeringsformens andra kapitel. Redan i regeringsformens portalparagraf formuleras det nära sambandet mellan det demokratiska styrelseskicket och yttrandefriheten: ”All offentlig makt utgår från folket. Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och allmän och lika rösträtt” (1 kap. 1 § RF).

I Sverige är yttrande- och informationsfriheten reglerad i tre grundlagar. Det är förutom regeringsformen (RF), tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL). Jämfört med flertalet andra länder har Sverige en vittgående yttrandefrihet, särskilt vad gäller skyddet för medierna. Yttrandefrihetens grundprinciper har sin utgångspunkt i 1766 års tryckfrihetsförordning, som var den första yttrandefrihetslagen i världen, och hör till kärnvärdena i det svenska konstitutionella arvet. Inte minst gäller det principen om allmänna handlingars offentlighet.

Yttrandefrihetsfrågorna ställs sällan på sin spets i ett demokratiskt land som Sverige där förtroendet för samhällets institutioner är starkt. Rätten att fritt kommunicera i offentligheten har en lång tradition och till skillnad från situationen i många andra delar av världen kan olika åsikter framföras utan hinder.

Samtidigt kan yttrandefriheten inte uppfattas bokstavigt. I grundlagen anges att yttrandefriheten får begränsas med hänsyn till rikets säkerhet, allmän ordning och säkerhet, enskildas anseende, privatlivets helgd samt förebyggande och beivrande av brott (2 kap. 23 § RF). Bestämmelser om yttrandefrihetsbrott regleras i Brottsbalken, t ex olaga hot, förtal, hets mot folkgrupp, spioneri och olaga våldsskildringar.

Vid bedömningen av vilka begränsningar som får göras ska enligt regeringsformen ”särskilt beaktas vikten av vidaste möjliga yttrandefrihet och informationsfrihet i politiska, religiösa, fackliga, vetenskapliga och kulturella angelägenheter” (2 kap. 23 § RF).

Med den konstitutionellt ordnade yttrandefriheten följer en publicistik ordning med ett etiskt regelsystem. Tidningsföretagen i Sverige formulerade redan i början av 1900-talet ett regelverk byggt på självsanering. De etiska spelreglerna lyfter bland annat fram vikten av att respektera personlig integritet. Alla stora medier har ställt sig bakom dessa så kallade publicitetsregler och de har följts upp av en branschgemensam opinionsnämnd (*Spelregler för press, radio och tv*; jfr Axberger 1994). Möjligheterna att yttra sig fritt i såväl ord och text som bild har aldrig varit större än idag. Digitaliseringen har möjliggjort nya plattformar för kommunikation, som samtidigt betyder nya förutsättningar för yttrandefriheten. Offentligheten har demokratiserats med en enorm potential för att berika samhällsdebatten. Men den nya tekniken medför också problem – inte minst rörande yttrandefrihetens gränser.

Erfarenheten visar att dilemman uppkommer när en traditionellt grundläggande rättighet som yttrandefrihet möter en omvälvande teknikutveckling – som dagens digitalisering (jfr Ellul 1964, Winston 1998, Hirschfeldt 2016, von Sydow 2016). Kritiska frågor uppstår om i vilken mån denna utveckling ska leda till ändringar som försvagar grundläggande principer i de två nuvarande mediegrundlagarna. Särskilt svår är balansen mellan yttrandefrihet och integritet.

Den övergripande forskningsfrågan som ställs i detta kapitel gäller vilken förankring yttrandefriheten har i dagens digitaliserade mediekultur. Det handlar om hur medborgarna uppfattar yttrandefrihetens gränser och inom vilka områden begränsningar ses som möjliga. En ingång har varit att först få fram en bild av hur man bedömer medierna i deras roll som en viktig förvaltare av yttrandefriheten. Där är frågan i vad mån medborgarna anser att de uppfyller de krav som kan ställas på dem. En sådan ansats gör det möjligt att studera i vad mån bedömningen av medierna kan vara en förklaring till värderingen av yttrandefriheten vägt mot andra värden i samhället.

Analyserna är baserade på frågor ställda inom ramen för 2015 års nationella SOM-undersökning.

Vad är yttrandefrihet?

Yttrandefrihet är ett fundament i en fungerande demokrati. Argumenten för dess grundläggande värde brukar i svensk demokratitradition formuleras på följande sätt:

- den innebär att medborgarna skall kunna ta del av en mångfald av åsikter och information gällande alla de frågor som vi fattar gemensamma beslut om och möjliggöra för beslutsfattare att komma fram till välgrundade beslut,
- den fyller också en viktig kritisk funktion genom att välinformerade medborgare och oberoende (mass)medier kan granska och uttala sin mening om hur den offentliga makten utövas,
- den bidrar till att bekämpa korruption,
- den kan också motiveras utifrån ett demokratiskt jämlikhetsperspektiv; ett politiskt styre där besluten fattas enligt majoritetsprincip blir ett legitimt styre först om alla medborgare har möjlighet att ge uttryck för sin uppfattning i en viss fråga.

(Regeringens webbplats om mänskliga rättigheter, www.manskligarattigheter.se)

Yttrandefrihet handlar om såväl juridik som etik och moral. Den avser ytterst människors lika värde fastställt i FN:s universella deklaration om de mänskliga rättigheterna. Yttrandefrihet, liksom allmän rösträtt, motiveras av individens grundläggande värde och rättigheter samtidigt som yttranden kan påverka individer, grupper och samhällen menligt, vilka kan föranleda krav på inskränkningar i yttrandefriheten. (Axberger 1984, Rønning 2009).

Yttrandefriheten är komplicerad och det finns både goda och dåliga argument för att begränsa den när det kommer till konkreta ställningstaganden (jfr Enjolras och Steen-Johnsen 2014, Carlsson 2016a). Nu liksom tidigare i historien säger sig alla vara för yttrandefrihet och mänskliga rättigheter så länge det inte kostar vare sig obehag, makt eller pengar. Yttrandefrihet är ingen obegränsad rättighet, den medför ansvar och ömsesidig respekt. Gränserna för yttrandefrihet är inte konstanta utan påverkas av gängse kulturella och sociala kontexter (jfr Kierulf och Rønning 2009, Rønning 2013, Enjolras och Steen-Johnsen 2014).

Yttrandefrihet både möjliggörs och begränsas av i samhället rådande värden och normer. Frågor formuleras om möjliga sociala och etiska gränser inom lagstiftningens ram. De gäller bland annat i vad mån existerande lagstiftning är tillräcklig och om verktygen finns för att upprätthålla lagarna. Men det handlar också om den sociala sammanhållningen i samhället som bärande kraft i en demokrati och om hur den utmanas av enskilda människors behov av att utveckla sin identitet (Norris 2012, Strömbäck 2013, 2016, Carlsson 2016a, Donsbach 2016, se även Jesper Strömbäcks kapitel om social sammanhållning i denna volym).

Det är i tider av mer genomgripande samhällsförändringar som ideologiska skiften eller mer dramatiska informationsteknologiska förändringar som yttrandefriheten

särskilt prövas. Då kan yttrandefrihet uppfattas som ett hot mot samhällets normer och det kan snabbt ställas krav på inskränkningar. I sådana situationer kan undantag från yttrandefriheten i lagstiftningen visa sig riskfyllda.

Yttrandefriheten får därför aldrig tas för given. Den måste motiveras och underbyggas i varje tid. Försvaret av den kräver en ständigt pågående dialog om var gränserna går, något som är särskilt viktigt i dagens samhälle där många olika kulturer, traditioner och politiska uppfattningar existerar sida vid sida. En förutsättning är ett offentligt rum som bejakar förmågan att lyssna på varandra, tillåta konfrontation, trots olika intressen och värderingar, i strävan efter konsensus (Mill 2010, Mouffe 2016; Carlsson 2015). En insikt om att vad som sägs är viktigare än vem som säger det, att sakskalet måste prövas och argument brytas mot varandra.

Yttrandefrihet och medier

En positiv samhällsutveckling kräver en samhällsstyrning med god kvalitet – att utveckla välfungerande institutioner som åtnjuter stort förtroende bland medborgarna. Men det gäller även att det finns en yttrandefrihet, som ger enskilda individer rätt att uttrycka åsikter och att kommunicera med andra i offentligheten. Samhällsförtroende och mellanmänsklig tillit blir en grundbult i en väl fungerande yttrandefrihet både för den enskilde medborgaren och för olika organiserade intressen. Det handlar om en offentlighet som i hög grad vilar på mediernas oberoende och pluralism (jfr Sen 1999, Norris 2004, 2012, Charron et al. 2013, Castells och Himanen 2014, Carlsson 2016a).

Frågor om samhällsförtroende kommer särskilt i fokus när ett samhälle präglas av snabba förändringar. Det senare är utmärkande för idag då förutsägelser om framtiden har blivit allt osäkrare. De problem som vi står inför är komplexa: klimatförändringar, ekonomisk och social ojämlikhet, krig, konflikter och fattigdom med stora flyktingströmmar och migration, terrorism, nationalism och populism. Det är förändringar som är en följd av bland annat globaliseringsprocesser och teknologiutveckling. När politiska, ekonomiska och teknologiska förändringar samverkar ändras den samhälleliga kontexten med tänkbara konsekvenser för institutionernas ställning, tilliten i samhället och yttrandefriheten. Det sker på såväl den globala arenan som den regionala och nationella (jfr Rothstein 2011, Altvater et al. 2013, Castells och Himanen 2014, Mouffe 2016, Picard 2016, Olsen 2017).

Medborgarna i Sverige har en lång tradition med högt förtroende för samhällets institutioner med hög ranking i globala index som rör demokrati, frihet och tillit. Men bilden är inte entydig och varierar mellan olika institutioner. Graden av mellanmänsklig tillit är fortsatt hög, till och med exceptionellt hög, i ett globalt perspektiv, men i större ”utanförgrupper” kan en minskning noteras och grupp-skillnaderna ökar (Holmberg och Rothstein 2015). I befintliga pressfrihetsindex rankas Sverige fortfarande bland de tio främsta i världen även om placeringen

kan variera något mellan enskilda år (Reporters Without Borders 2017, Freedom House 2017).

Att det finns en nära koppling mellan yttrandefrihet och det offentliga rummet är en grundbult i västerländsk demokratiuppfattning. Medierna, särskilt nyhetsmedierna, bildar en kärna i det offentliga rummet. Journalistiken kan genom att fungera som professionell granskare och grindvakt tjäna medborgarna genom att förmedla saklig, opartisk och trovärdig information och möjliggöra utbyte av åsikter och kritisk reflektion – en vital samhällsdebatt.

Tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) är de två grundlagar som reglerar yttrandefriheten i medierna och de markerar mediernas oberoende av staten. Staten ska inte styra mediernas innehåll utan dessa är i sig en 'statsmakt', som har sitt eget ansvar när det gäller nyheter och opinionsbildning. I mediepolitiska dokument brukar det beskrivas som att medierna har tre grundfunktioner i samhället: *information*, *granskning* och *forum för debatt*, men hur dessa fullgörs är en fråga för medierna. Det är deras viktiga roll i dessa avseenden som har motiverat samhällets stöd till medierna (SOU 2015:94).

Samtidigt har medierna själva markerat sitt samhällsansvar genom ett självsanerande arbete. Det har resulterat i ett regelverk med etiska riktlinjer för publicering, de så kallade publicitetsreglerna. Regelverket som idag har ett femtontal regler har successivt utvecklats. I dagens etiska grunddokument finns regler om att vara generös vid bemötanden, att respektera den personliga integriteten och att vara försiktig med publicering av namn. Den överordnade tanken kan sägas vara att skydda enskilda mot oförskyllt lidande genom att undvika intrång i människors privatliv. Det är principer som visat sig ha en klar förankring bland medborgarna (Weibull och Börjesson 1995).

Att skyddet för de traditionella medierna genom TF och YGL är starkt i Sverige råder nära nog enighet om medan det inte sällan framförs kritik om integritetsskyddet (Sterzel 1971, Axberger 2016, Hirschfeldt 2016, Petersson et al 2007, von Sydow 2016). I många europeiska länder utgör rätten till yttrandefrihet och rätten till personlig integritet två likvärdiga rättigheter som balanseras mot varandra. Båda återfinns också med samma tyngd i såväl FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna som Europakonventionen. Ett starkare integritetsskydd betyder med nödvändighet begränsningar i rätten till yttrandefrihet. I Sverige har medierna uppfattat en sådan reglering som ett hot mot yttrandefriheten och motsatt sig lagstiftning med motiveringen att det är tillräckligt med den etiska självregleringen (Sterzel 1971, Weibull och Börjesson 1995).

Digitaliseringen – och globaliseringen – med en tilltagande kommersialisering och mediekonvergens i spåren omskapar kommunikationssystemet i såväl tid och rum som i socialt beteende. Mediernas funktioner liksom strukturer avseende styrning och marknad är stadda i förändring, bland annat beroende på nya typer av transnationella företag som Google och Facebook. Nationella medieföretag befinner sig i en ny global konkurrenssituation som kräver betydande ompröv-

ningar. Stor osäkerhet råder om nyhetsindustrins framtid när en allt större del av nyhetsförmedlingen sker genom t ex Facebook, som med sin ekonomiska modell konkurrerar om reklamen med de nationella medierna (Carlsson 2016a).

Ett allt mer omfattande medieutbud synes få till följd att skillnaderna ökar mellan olika grupper rörande användningen av medier. Det gäller även nyhetsmedier. För dem som är intresserade av politik och samhälle har det aldrig varit så enkelt att hitta kvalificerad information som nu, vilket innebär att flera också ökar sin mediekonsumtion. Men för dem som inte är samhällsintresserade har det aldrig varit så enkelt att kringgå sådan information – eller att bli desinformerade – eller manipulerade. Risken för ökade kunskaps- och deltagandeklyftor är uppenbar med minskad social sammanhållning och, inte minst, ökade klasskillnader som följd (Norris 2012, Strömbäck 2013, 2015, Donsbach 2016).

En avgörande förändring med digitaliseringen är att det traditionella mediesystemet till stor del har brutits upp och i vissa avseenden fragmentiserats (SOU 2015:94) – inte bara strukturen och användningen utan även juridiken. Många sociala nätverk och andra plattformar på internet har inte samma grundlagsskydd som de traditionella medierna. Samtidigt har internet, och i synnerhet sociala medier, öppnat för uttalanden och åsikter som tidigare inte lika lätt kunde nå allmänheten. Det har dessutom blivit allt svårare att se var gränsen går mellan privat och offentligt, när åsikter övergår till hat och kränkningar eller vad som är sant eller falskt.

Nya perspektiv på yttrandefriheten gör sig gällande. Ordet och bilden får nya betydelser som påverkar vårt sätt att leva och verka tillsammans, liksom hur vi ser på varandra. Det har i sin tur bidragit till att integritets-, säkerhets- och trovärdighetsfrågor har kommit särskilt i fokus. Ett återkommande spørsmål är hur dessa frågor ska kunna hanteras så att yttrandefrihetens grundläggande principer som de formuleras i TF och YGL inte hotas.

Medborgarnas förtroende för mediernas rapportering

Ett flertal studier har genomförts under de senaste decennierna om hur medierna har hanterat grundfunktionerna information, granskning och forum för debatt. I Sverige har särskilt undersökts i vilken mån medborgarna uppfattar medierna som sakliga, opartiska och trovärdiga. Den återkommande slutsatsen har ofta varit att allmänheten i många avseenden är relativt nöjda med mediernas sätt att fungera, exempelvis att nyheterna är korrekta, medan de i andra avseenden, exempelvis hur enskilda människor behandlas i nyheterna, är betydligt mindre nöjda (Weibull 1988, 1998, Weibull och Börjesson 1995).

De frågor som ställts till medborgarna i föreliggande undersökning bygger vidare på tidigare studier. Krav som ställs på medierna och hur bra medierna hanterat dessa har i görligaste mån ringats in. Analysen baseras på påståenden som avser att täcka åtminstone tre huvuddimensioner i synen på medierna: opartiskhet i

nyheter, respekt för människors integritet och journalistisk kvalitet. Tonvikten i frågorna ligger på bedömningar av nyhetsförmedlingen – oavsett om den sker offline eller online.

De sju frågor som ställdes handlar om i vilken utsträckning medierna

1. är skickliga på att granska samhällets makthavare,
2. undviker att behandla vissa ämnen på grund av risken för hot,
3. låter ekonomin gå före journalistiken,
4. är opartiska i sin nyhetsbevakning,
5. låter kontroversiella åsikter få utrymme,
6. visar respekt för människors privatliv,
7. låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter

För varje påstående har svarspersonerna på en fyrgradig skala fått ta ställning i vilken utsträckning de anser att respektive påstående stämmer. Dessutom fanns det ett explicit alternativ att ange att man saknar uppfattning.

Ett huvudmönster i befolkningens bedömning av mediernas sätt att fungera är, liksom det har framkommit i tidigare studier, differentierad (se tabell 1). I vissa avseenden är man mer positiv, i andra mer negativ. Mest kritiska är medborgarna till *bristen på respekt för människors privatliv*, där nästan två tredjedelar av de svarande (61 procent) menar att medierna endast i ganska eller mycket liten utsträckning visar sådan respekt. Omkring hälften av de svarande anser att *medierna inte är opartiska i nyhetsbevakningen*. En nästan lika stor andel menar att medierna i mycket eller ganska stor utsträckning *låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter*.

När det gäller debattdimensionen, att *låta kontroversiella åsikter få utrymme*, är meningarna mer delade: det är dock något fler som inte anser att så är fallet än det motsatta. Nästan hälften av de svarande bedömer att *medier inte undviker vissa ämnen på grund av risken för hot*. Samtidigt tycker närmare 60 procent av medborgarna att *journalister är skickliga att granska samhällets makthavare*.

Vid tolkningen är det viktigt att även ta hänsyn till andelen av svarspersonerna som uppger att de saknar uppfattning. För vissa av påståendena är andelen relativt hög. Exempelvis anger var tredje svarande att de inte har någon uppfattning om att medierna låter ekonomin gå före journalistiken och var fjärde om att medierna undviker vissa ämnen på grund av hot. Det är områden som uppfattas som svårbedömda.

Det allmänna svarsmönstret är i linje med vad som har framkommit i andra motsvarande studier under de senaste decennierna (Weibull 1988, 1998, Carlsson 2005). Den starkaste mediekritiken bland medborgarna rör hur enskilda människor hanteras av medierna och om bristande balans i framför allt den politiska nyhetsrapporteringen.

Tabell 1 Medborgarnas åsikter om olika påståenden om svenska medier, 2015 (procent och balansmätt)

Svenska medier...	I mycket stor utsträckning	I ganska stor utsträckning	I ganska liten utsträckning	I mycket liten utsträckning	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar	Balansmätt
är skickliga på att granska samhällets makthavare	7	52	23	8	10	100	1 494	+28
undviker att behandla vissa ämnen på grund av risken för hot	7	22	32	15	24	100	1 483	-18
låter ekonomin gå före journalistiken	9	24	24	10	33	100	1 468	-1
är opartisk i sin nyhetsbevakning	4	33	28	20	15	100	1 479	-11
låter kontroversiella åsikter få utrymme	6	32	28	13	21	100	1 470	-3
visar respekt för människors privatliv	4	25	32	29	10	100	1 494	-32
låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter	13	34	25	7	21	100	1 488	+15

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning anser du att svenska medier...'. Delfrågor och svarsalternativ framgår av tabellen. Balansmättet anger de som svarat 'I mycket stor utsträckning' eller 'I ganska stor utsträckning' minus de som svarat 'I ganska liten utsträckning' eller 'I mycket liten utsträckning' och kan variera mellan +100 och -100.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Resultatet betyder dock inte att alla medier skulle brista i respekt för enskilda människor eller att politisk partiskhet regelbundet förekommer. Forskningen har visat att människors bedömningar skiljer sig i fråga om olika medier samt att det kan påverkas av enskilda händelser (jfr Weibull 2009, se även Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel om samhällsförtroende i denna volym).

En vidare analys visar att det finns en hög grad av samsyn när det gäller vad de svenska medierna anses vara bra respektive dåliga på. Däremot varierar det något mellan olika grupper.

Det är den äldsta gruppen som framför allt uppskattar den granskande journalistiken: 66 procent av dem mellan 65 och 85 år anser att medierna i mycket eller ganska stor utsträckning är skickliga på att granska samhällets makthavare (tabell 2a). Också i övrigt, med undantag för synen på politisk inriktning i nyhetsurvalet, uppvisar de äldsta en något mer positiv syn på medierna än de yngre, även till mediernas respekt för människors privatliv.

Den yngsta gruppen är den mest kritiska. De menar i högre grad än övriga att vissa ämnen inte tas upp på grund av risken för hot, låter ekonomin gå före journalistiken och uppfattar brister i mediernas objektivitet. En förklaring till de yngstas

lägre värden hänger delvis samman med att dessa i bedömningarna av samtliga indikatorer har en högre andel som saknar uppfattning, möjligen en följd av deras begränsade erfarenhet av traditionella medier (Andersson 2016).

Högutbildade menar i större utsträckning än övriga att kontroversiella åsikter får utrymme i medierna och är också något mindre kritiska till hur medier behandlar enskilda människor. Däremot anser en större andel högutbildade än lågutbildade att medierna låter sin politiska inriktning styra nyhetsurvalet. Fler lågutbildade tycker att medierna är skickliga på att granska samhällets makthavare än övriga.

Det finns även några mer påfallande ideologiskillnader att uppmärksamma (tabell 2b). Vad gäller partisynpaty är de sverigedemokratiska sympatisörerna genomgående mer kritiska till medierna än andra. De avviker särskilt genom att i betydligt högre grad anse att medierna undviker vissa ämnen på grund av risken för hot och att medierna låter politisk inriktning styra urvalet av nyheter. På den senare punkten ställer sig också sympatisörer med KD och V kritiska. V- och SD-sympatisörer anser i större utsträckning än övriga att ekonomin går före journalistiken (jämför Ulrika Anderssons och Lennart Weibulls artikel om medieförtroende i denna volym).

Analysen påvisar således vissa tydliga ålders-, utbildnings- och ideologiskillnader i synen på de svenska mediernas sätt att fungera. Sammantaget är emellertid förklaringskraften av dessa faktorer mycket låg. Resultatet av en regressionsanalys, som tar hänsyn till de inbördes sambanden, visar att ålder är den enskilt viktigaste förklaringsfaktorn, låt vara att den förklarade variansen överlag är låg.¹ Den ideologiska faktorn har som väntat störst effekt i synen på politisk styrning av medieinnehållet. Även under en sådan kontroll visar sig personer som politiskt placerar sig till höger i högre grad instämma i att mediernas politiska inriktning styr deras val av nyheter.

En intressant iakttagelse är att uppfattningen om att medierna brister i etik är stark i alla grupper. Det rör i viss utsträckning även kritiken mot mediernas opartiskhet.

Inte oväntat finns det ett positivt samband mellan nyhetsanvändning och synen på mediernas sätt att fungera (redovisas inte i någon tabell). Sambandet finns framför allt för de traditionella nyhetsmedierna – dagspress, tv och radio. Främst rörande uppfattningen om mediernas skicklighet att granska makthavare som skiljer dem som är flitiga nyhetskonsumenter från dem som tar del av färre nyheter. De som är flitiga nyhetskonsumenter tycker även i större utsträckning att medierna låter kontroversiella åsikter komma fram och att medierna är opartiska i sin nyhetsförmedling.

En motsvarande analys av sambanden mellan användning av sociala medier och synen på medierna ger ingen entydig bild. Högkonsumenter av sociala medier anser i något större utsträckning att medierna låter ekonomi gå före journalistiken respektive att de undviker vissa ämnen på grund av hot. Lågkonsumenter av sociala medier har genomgående en något mer positiv inställning till medierna. Bakom mönstret döljer sig delvis en åldersfaktor där de yngre är flitigare användare av sociala medier.

Tabell 2a Medborgarnas åsikter om medier efter kön, ålder och utbildningsnivå, 2015 (procent mycket eller ganska stor utsträckning)

Svenska medier ...	Kv	M	16-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU
är skickliga på att granska samhällets makthavare	59	58	42	56	62	66	64	59	56	58
undviker att behandla vissa ämnen p.g.a. risken för hot	28	31	41	30	30	23	31	34	27	26
låter ekonomin gå före journalistiken	29	36	37	40	31	26	24	34	36	32
är opartiska i sin nyhetsbevakning	36	37	29	35	37	41	36	35	37	38
låter kontroversiella åsikter få utrymme	37	39	33	38	38	39	32	34	38	43
visar respekt för människors privatliv	27	31	23	29	26	34	31	27	28	39
låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter	45	50	48	50	45	47	36	48	49	50
Antal svar	755	727	201	402	398	485	216	417	340	451

Kommentar: Procenttalen anger andelen av de svarande som anser att respektive påstående stämmer i mycket eller ganska stor utsträckning. Procent är beräknad på samtliga, alltså inklusive dem som sakar uppfattning. LU = lågutbildad, MLU = medellågutbildad, MHU = medelhögutbildad, HU = högutbildad. För frågans formulering, se tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Tabell 2b Medborgarnas åsikter om medier efter politiskt intresse, partisympati och ideologi, 2015 (procent mycket eller ganska stor utsträckning)

Svenska medier	Politiskt intresse				Partisympati								Politisk ideologi				
	MPI	GPI	ISPI	IAPI	V	S	MP	C	FP	M	KD	SD	KV	NV	VE	NH	KH
är skickliga på att granska samhällets makthavare	58	62	57	40	55	67	54	77	67	64	52	45	61	65	54	62	55
undviker att behandla vissa ämnen p g a risken för hot	33	29	28	27	32	22	18	16	23	28	27	55	31	19	29	33	40
låter ekonomin gå före journalistiken	39	34	29	19	44	27	33	27	35	29	22	41	44	33	29	30	36
är opartiska i sin nyhetsbevakning	37	40	34	20	46	40	38	39	39	34	36	31	45	44	32	34	35
låter kontroversiella åsikter få utrymme	48	39	32	22	42	40	46	46	43	38	29	27	42	46	31	38	35
visar respekt för människors privatliv	36	31	22	27	30	30	25	34	39	30	32	26	29	30	26	31	30
låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter	57	50	41	24	47	36	43	44	54	45	60	69	48	39	41	53	64
Antal svar	228	751	420	66	108	349	106	106	69	320	50	212	163	289	420	442	148

Kommentar: Se kommentaren till tabell 2a. MPI = Mycket politiskt intresserad, GPI = ganska politiskt intresserad, ISPI = inte särskilt politiskt intresserad, IAPI = inte alls politiskt intresserad. KV = klart vänster, NV = något vänster, VE = varken eller, NH = Något höger, KH = klart höger. Observera att antalet svarspersoner i vissa grupper är få och procenttalen därmed osäkra.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Den fördjupade analysen visar också att personer som anser att demokratin i Sverige fungerar bra är i flera avseenden mer positivt inställda medierna. Det gäller i första hand en inställning till mediernas granskning men sambandet med inställningen till hur medierna respekterar människors privatliv är dock betydligt lägre.

Mot bakgrund av svarsmönstret för synen på mediernas sätt att fungera blir den naturliga frågan hur sådana svar relaterar till uppfattningar om inskränkningar i yttrandefriheten. En tidigare studie har visat på medborgarnas negativa inställning till censur i press, radio och tv (Bjereld och Oscarsson 2014). Men den intressanta frågan är om det kan finnas en vilja att begränsa yttrandefriheten för att värna andra värden, t ex personlig integritet eller landets säkerhet.

Medborgarnas uppfattning om yttrandefrihetens gränser

När yttrandefriheten studeras sker det oftast på samhällsnivå; om lagar och regelverk, politiska och ekonomiska intressen, europeiska och globala överenskommelser, etc. I denna studie är det istället medborgarnas uppfattning om yttrandefrihetens värde som står i fokus. Medborgarna vars åsikter har en avgörande roll för demokratins framtid.

I fokus för analysen ligger avvägningen mellan rätten att yttra sig fritt och rätten att värna andra värden i samhället. Vilka värden uppfattas som så viktiga att de rättfärdigar inskränkningar i yttrandefriheten? Finns det normativa gränser för yttrandefriheten? Dessa resultat kan sedan relateras till medborgarnas syn på mediernas sätt att fungera.

En analys har genomförts baserad på frågor där yttrandefriheten vägs mot hänsyn till andra värden i samhället. En premiss har varit den s k 'balance of harms principle', vars innebörd är att yttrandefrihet måste vägas mot den skada som kan åsamkas individer, grupper eller samhället. Premissen betonar vikten av yttrandefrihet som princip men godtar att den ibland måste åsidosättas på grund av skadeaspekten, vilket betyder att toleransen i ett samhälle har en yttre gräns (Mill 2010, Waldron 2012, Enjolras och Steen-Johnsen 2014). När det offentliga rummet har mångfaldigats och öppnats för alla slags yttranden genom digitaliseringen får denna premiss en än starkare innebörd än tidigare med krav på åtgärder (Waldron 2012, Appelgren och Leckner 2016).

I ett samhälle med lång demokratisk tradition är uppfattningen om yttrandefrihetens innebörd sannolikt relativt stabil över tid men det finns samtidigt en vetenskap om att den kan påverkas av ett förändrat samhälls- och debattklimat (jfr Steen-Johnsen et al. 2016). Det som är ett viktigt skäl vid en tidpunkt kan vid en annan vara utan större betydelse, och variera mellan olika sakområden. I tolkningen av svaren på vilka inskränkningar som är möjliga är det därför viktigt att också studera förhållandet mellan olika skäl. Allmänhetens bedömningar kan således påverkas av både allmänna principer och den upplevda viktigheten hos olika skäl mot bakgrund av rådande tillstånd och debatt i samhället.

Underlag för denna analys är fem påståenden som avser att fånga centrala dimensioner och skiljelinjer knutna till yttrandefriheten utifrån dagens samhällsdebatt. Det är också till viss del områden som i regeringsformen nämns som grund för möjliga inskränkningar. De fem områdena är:

1. Förhindra kränkning av enskilda människor
2. Skydda barn och unga
3. Motverka rasism
4. Värna religiösa värden
5. Skydda nationell säkerhet

Svarspersonerna har fått ta ställning på en fyrgradig skala från *Ja, absolut* till *Nej, absolut inte*. Vidare fanns det explicita alternativet *Ingen uppfattning*.

Vid formuleringen av frågan fanns en viss oro för att den skulle vara svår att svara på, eftersom yttrandefrihet är ett relativt abstrakt begrepp. Oron visade sig dock obefogad. Bara fyra procent har lämnat frågan i sin helhet obesvarad och den andel som svarat att de inte har någon uppfattning varierar mellan 10 och 16 procent, alltså genomsnittligt något lägre andelar än för frågan om medierna. Liksom i andra liknande frågeundersökningar är det något oftare kvinnor och yngre som anger att de saknar uppfattning. Skillnaderna är dock relativt små och det blir inte någon större skillnad i det generella svarsmönstret om dessa exkluderas.

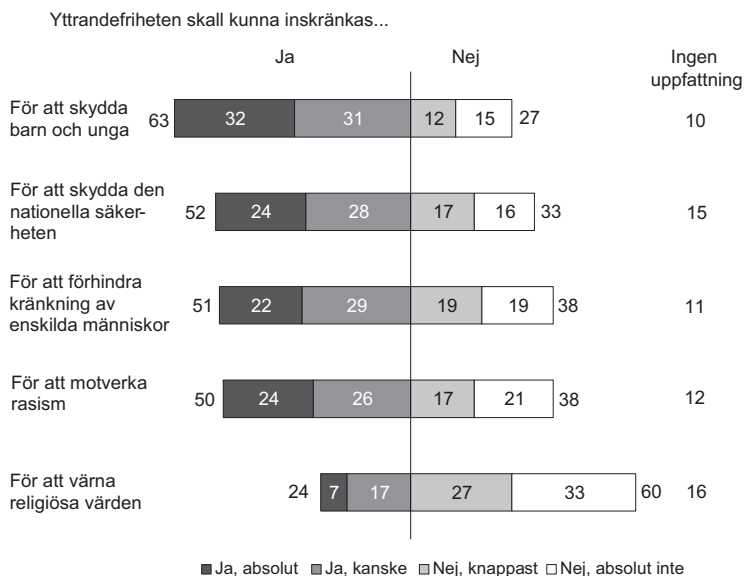
Samtidigt är det svårt att veta vilka antaganden om åtgärder som ligger i respondenternas svar. Det är omöjligt att säga om svaren i första hand handlar om en reell vilja att inskränka yttrandefriheten eller ska ses som uttryck för värden som man önskar värna om. En rimlig tolkning är att svaren främst ska ses som uttryck för en moralisk värdering och inte nödvändigtvis som krav på åtgärder.

Yttrandefrihet och hänsyn

En majoritet av de svarande menar att det för fyra av de fem delfrågorna kan finnas skäl att inskränka yttrandefriheten (figur 1). De sätter hänsyn till andra värden före yttrandefrihet.

Övervikten är störst för alternativet att *Skydda barn och unga*, där närmare två tredjedelar (63 procent) av de svarande anser att det kan vara befogat att begränsa yttrandefriheten. Hälften av dessa placerar sig på alternativet *Ja, absolut*. En dryg fjärdedel menar att det inte är rimligt. Därefter kommer *Skyddet för den nationella säkerheten* där drygt hälften menar att inskränkningar kan motiveras, men en tredjedel menar att så inte är fallet. Hälften av de svarande anser att det är berättigat att inskränka yttrandefriheten för att *Förhindra kränkning av enskilda människor*. Lika många kan tänka sig inskränkningar för att *Motverka rasism*.

Figur 1 Syn på inskränkningar av yttrandefriheten inom olika områden 2015 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Anser du att yttrandefriheten i Sverige ska kunna inskränkas med hänsyn till något av följande skäl?'. Svartalternativen var Ja, absolut, Ja, kanske, Nej, knappast, Nej, absolut inte samt Ingen uppfattning. Procentberäkningen bygger på samtliga svarande.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det enda alternativ där en klar majoritet av de svarande menar att det saknas anledning till att göra inskränkningar av yttrandefriheten rör *Värna religiösa värden*; 60 procent menar att det inte är motiverat att inskränka yttrandefriheten för att värna religiösa värden, var tredje anger till och med att det absolut inte finns något skäl till en sådan hänsyn.

Minst hälften av medborgarna uttalar alltså ett klart stöd för inskränkningar i yttrandefriheten på fyra av de fem områdena. När det handlar om att skydda landets säkerhet är resultatet knappast förvånande. Att skydda barn och unga är sannolikt beroende på att gruppen definieras som mer utsatt än vuxna och därför behöver skyddas, något som också återfinns i olika regelverk, och i debatten om barn och unga på nätet.

Synen på yttrandefrihet och rasism respektive kränkning av enskilda människor är också i stor utsträckning uttryck för intresset att skydda enskilda individer eller grupper. När det gäller att inskränka yttrandefrihet för att motverka rasism är det troligt att den åsikten även påverkas av svarspersonernas samhällssyn.

Det finns två perspektiv att beakta vid analysen av resultaten. Det ena är att studera i vad mån det går att finna något mönster i människors motiv att inskränka

yttrandefriheten när denna vägs mot andra värden och normer i samhället. Det andra är att studera i vad mån det kan utläsas några generella yttrandefrihetsprinciper. Som svarsmonstret ser ut är det rimligt att anta att det finns klara samband mellan bedömningarna av olika områden.

En dimensionsanalys bekräftar antagandet. Det visar sig att skydd för barn och unga, förhindra kränkning av enskilda människor och motverka rasism tillsammans bildar vad som här benämns en *omsorgsdimension*: en önskan att skydda individer och grupper som kan antas vara svaga eller sårbara. Att värna religiösa värden och att skydda den nationella säkerheten står däremot vardera för en dimension.

En ytterligare fråga är i vad mån det är möjligt att på grundval av de redovisade bedömningarna skilja ut några allmänna principer i synen på yttrandefriheten. Ytterlighetssvaren *Ja, absolut* och *Nej, absolut inte* behöver visserligen inte indikera principsvår. Det är dock rimligt att förmoda att de som svarar *Nej, absolut inte* på alla fem frågorna har en grundsyn som innebär att de inte accepterar inskränkningar i yttrandefriheten. En tiondel av svarspersonerna hör hemma i denna grupp.

Betydligt färre – fem procent – kan absolut tänka sig att inskränka yttrandefriheten på samtliga fem områden. Det är dock svårare att uppfatta dem som företrädare för en princip utan det handlar snarare om en större öppenhet för andra värden än yttrandefriheten.

Oavsett social bakgrund eller politisk ideologi har skydd av barn och unga störst stöd och värnandet om religiösa värden lägst. Men en vidare analys påvisar skillnader mellan olika grupper (tabell 3a).

Kvinnor är överlag något mer benägna än män att acceptera inskränkningar i yttrandefriheten för samtliga delfrågor med undantag av skydd av den nationella säkerheten. Den största övervikten finns i fråga om att motverka rasism – 54 procent bland kvinnor och 46 procent bland män.

När det gäller ålder skiljer den äldsta gruppen ut sig från de yngsta genom att mer förespråka inskränkningar för att skydda nationell säkerhet, de yngre något mer rörande att motverka rasism och skydda barn och unga. I övrigt är skillnaderna små.

Om åldersjämförelsen begränsas till dem som absolut har en uppfattning (ej i tabell) visar det sig dock att de äldsta i större utsträckning än de unga är beredda till inskränkningar: i fråga om att skydda nationell säkerhet, förhindra kränkning av andra människor och för att skydda barn och unga ligger de äldsta nära 10 procentenheter högre än de yngsta. Undantag är inskränkningar för att motverka rasism, där det inte finns några åldersskillnader i bedömningarna, men där den högsta andelen förespråkare för inskränkning återfinns bland de unga.

Högutbildade är mindre benägna än lågutbildade att inskränka yttrandefriheten. Det gäller särskilt för skydd av den nationella säkerheten och att värna religiösa värden. Oftast är det endast gruppen högutbildade som skiljer ut sig medan skillnaden är mindre mellan övriga utbildningsgrupper. Om man enbart ser till dem som har en *absolut uppfattning* blir skillnaderna mer påfallande. De högutbildade uppvisar lägre värden för inskränkningar inte bara för skydd av den nationella

Tabell 3a Medborgarnas uppfattning om inskränkningar i yttrandefriheten efter kön, ålder, och utbildningsnivå, 2015 (procent ja, absolut + ja, kanske)

Yttrandefriheten kan inskränkas...	Kv	M	16-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU
för att förhindra kränkning av enskilda människor	53	49	51	50	47	54	56	51	50	57
för att skydda barn och unga	65	62	67	66	60	63	67	63	65	60
för att motverka rasism	54	46	56	49	45	52	54	51	51	46
för att värna religiösa värden	26	21	25	21	20	28	32	24	22	21
för att skydda den nationella säkerheten	49	56	42	52	52	57	58	54	56	46
Antal svar	748	731	202	401	391	488	218	421	337	483

Kommentar: Procentalen anger andelen av de svarande som svarat Ja, absolut eller Ja, kanske på frågan om respektive inskränkning är befogad. Procent är beräknad på samtliga, alltså inklusive dem som saknar uppfattning. LU = lågutbildad, MLU = medellågutbildad, MHU = medelhögutbildad, HU = högutbildad. För frågans formulering, se figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Tabell 3b Medborgarnas uppfattning om inskränkningar i yttrandefriheten efter politiskt intresse, partisympati och ideologi 2015 (procent ja, absolut + ja, kanske)

Yttrandefriheten kan inskränkas...	Politiskt intresse				Partisympati								Politisk ideologi				
	MPI	GPI	ISPI	IAPI	V	S	MP	C	FP	M	KD	SD	KV	NV	VE	NH	KH
för att förhindra kränkning av enskilda människor	47	49	54	52	51	60	54	46	52	48	52	42	53	55	50	49	47
För att skydda barn och unga	58	64	65	64	63	70	63	57	66	63	62	60	62	69	61	64	58
För att motverka rasism	39	51	53	54	57	60	57	43	46	52	44	30	60	60	47	47	36
För att värna religiösa värden	17	23	28	33	24	29	13	23	22	24	38	16	26	21	25	23	21
För att skydda den nationella säkerheten	48	52	56	50	37	60	44	46	56	55	63	55	40	53	54	55	53
Antal svar	227	748	419	66	109	347	106	109	67	316	50	210	162	289	422	439	146

Kommentar: Se kommentaren till tabell 3a. MPI = mycket politiskt intresserad, GPI = ganska politiskt intresserad, ISPI = inte särskilt politiskt intresserad, IAPI = inte alls politiskt intresserad, KV = klart till vänster, NV = något till vänster, VE = varken eller, NH = något till höger, KH = klart till höger. Observera att antalet svarspersoner i vissa grupper är få och procentalen därmed osäkra.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

säkerheten och skydd för barn och unga utan också för att förhindra kränkning av enskilda människor. Här ligger differensen på över 15 procentenheter. Det hindrar dock inte att låg- och högutbildade har i stort sett samma rangordning av vilka motiv som är viktiga: för båda bedöms skydd av barn och unga som viktigast och att värna religiösa värden som minst viktigt.

Den andra gruppen av faktorer som kan ha betydelse för synen på inskränkningar av yttrandefriheten är politiska (tabell 3b). Den faktor som utan jämförelse har störst inflytande är individens politiska intresse. De som uppger att de är politiskt intresserade är överlag mindre benägna att tänka sig inskränkningar, medan den mindre gruppen av politiskt ointresserade på alla områden sätter hänsyn till andra värden före yttrandefrihet. Det enda område där det inte finns någon skillnad är skydd för barn och unga, och i någon mån även för skydd av den nationella säkerheten, där både de mest och de minst politiskt intresserade har höga värden för inskränkningar. Det visar sig dock att det är i stort sett samma rangordning av vad som är acceptabelt att inskränka oavsett grad av politiskt intresse.

I fråga om partisympati visar sig S-sympatisörerna ofta vara något mer benägna än genomsnittet att stå för inskränkningar. Överlag är dock skillnaderna mellan olika partiers sympatisörer inte särskilt stora. Några grupper sticker dock ut något. SD-sympatisörer är klart mindre benägna än övriga att inskränka yttrandefriheten för att motverka rasism, KD-sympatisörer betonar värnandet av religiösa värden och V-sympatisörer anser i mindre grad än övriga att skyddet av den nationella säkerheten kräver inskränkningar av yttrandefriheten.

I fråga om politisk ideologi visar sig personer som politiskt placerar sig till vänster vara något mer benägna till inskränkningar – utom i fråga om att skydda den nationella säkerheten – där personer till höger är mer beredda att inskränka yttrandefriheten. Det starkaste mönstret i omvänd riktning gäller för att motverka rasism där personer som placerar sig politiskt till vänster är klart mer benägna att inskränka yttrandefriheten.

Det finns ett samspel mellan de bakgrundsfaktorer som studerats. Äldre är i större utsträckning lågutbildade medan politiskt intresserade har högre utbildning än genomsnittet i befolkningen. Det är därför viktigt att försöka renodla de faktorer som har störst inflytande.

En mer detaljerad analys visar att politiskt intresse är den viktigaste förklaringsfaktorn i fråga om samtliga fem inskränkningar av yttrandefriheten.² Effekten är tydligast för motverka rasism och värna religiösa värden. För att motverka rasism framträder dessutom en klar ideologisk förklaringsfaktor. Det gäller, om än inte lika tydligt, även för att förhindra kränkning av enskilda människor och skydd av den nationella säkerheten.

Utbildning har störst förklaringskraft vad gäller inställningen till att värna religiösa värden men ger även signifikanta bidrag för skydd av den nationella säkerheten, skydda barn och unga och förhindra kränkning av enskilda. Kön är en betydande

förklaringsfaktor främst rörande skydd för barn och unga men även för att värna religiösa värden (positivt) och motverka rasism.

Sammantaget kan konstateras att *politiskt intresse* och *utbildning* är de mest betydande och klart signifikanta förklaringsfaktorerna. Det visar sig särskilt tydligt när yttrandefriheten analyseras efter andel som vill inskränka respektive värna den oavsett skäl. De politiskt intresserade är mindre benägna och de lågutbildade mer benägna att inskränka yttrandefriheten på de delområden som anges i frågan.

En rimlig förklaring är att varken acceptansen för eller förkastandet av inskränkningar i yttrandefriheten är uttryck för något principiellt ställningstagande utan mer beroende av faktorer knutna till de enskilda områdena. Det framträder även i andra svarsmönster, exempelvis de kristdemokratiska sympatisörernas särskilda betoning av värnandet om religiösa värden.

Mediernas betydelse för uppfattningen om yttrandefrihetens värde

Ett rimligt antagande är att medborgarnas uppfattning om mediernas sätt att fungera har stor betydelse för synen på begränsningar i yttrandefriheten. Men det samlade måttet på inställning till medierna uppvisar ingen signifikant effekt på något av de fem skälen till att inskränka yttrandefriheten (redovisas inte i någon tabell). Det ger stöd för bedömningen att inställning till inskränkningar mer har att göra med vilket område begränsningen avser och mindre med någon principiell syn på yttrandefrihet och medier.

När det gäller frågan om medierna visar respekt för människors privatliv kan analysen vidareföras. Det handlar om medborgarnas åsikter om mediernas behandling av människors privatliv påverkar deras vilja att inskränka yttrandefriheten för att förhindra kränkning av enskilda människor?

En vidare analys av svaren visar att en relativt stor grupp på 40 procent av de svarande är kritisk till mediernas bristande respekt för människors privatliv och de kan tänka sig att inskränka yttrandefriheten för att förhindra kränkningar. Det förefaller som en allmänt logisk ståndpunkt. Samtidigt är närmare 20 procent positiva till hur medierna respekterar människor men vill ändå inskränka yttrandefriheten för att förhindra kränkningar. Detta resultat bidrar till att det totala sambandet mellan mediesyn och syn på yttrandefrihet är svagt.

En motsvarande analys har gjorts för att belysa sambandet mellan användning av sociala medier och synen på yttrandefrihet. Endast i fråga om att motverka rasism finns en svag tendens att flitiga användare av sociala medier i större utsträckning än övriga ser det som skäl att inskränka yttrandefriheten. I övrigt finns det inga större skillnader i synen på yttrandefriheten efter hur ofta man använder sociala medier.

Resultatet kan uppfattas som motsägelsefullt men är i stort sett i linje med vad som hittills redovisats. Slutsatsen är att det inom ett och samma område samtidigt kan finnas en stor grupp som följer ett traditionellt logiskt mönster: om medier inte

fungerar på ett acceptabelt sätt inom området kan det vara rimligt att inskränka yttrandefriheten. Samtidigt finns det en liten engagerad grupp som försvarar ett bestämt värde: medierna fungerar i och för sig bra men det finns ett område man särskilt värnar om och då är en inskränkning av yttrandefriheten möjlig.

Konklusioner

När frågor ställs till medborgarna om synen på mediernas sätt att fungera framträder ett tydligt mönster som bekräftar tidigare studier. En första slutsats är således att en majoritet anser att medierna brister i respekt för människors privatliv och hälften visar tveksamhet för mediernas opartiskhet i nyhetsförmedlingen. I sammanhanget är det också viktigt att notera att fyra av tio menar att kontroversiella åsikter inte ges utrymme.

Det är i hög grad medierna som förvaltar yttrandefriheten i demokratiska samhällen. Medborgarnas hållning till möjliga inskränkningar i yttrandefriheten kan därför tolkas som ett utslag av kritik mot mediernas sätt att fungera i dagens samhälle. I förstone handlar det om problem rörande skyddet för individers integritet. En andra slutsats är att när yttrandefriheten ställs mot behovet att skydda sårbara eller svaga grupper i samhället, barn och unga och de som utsätts för rasism och kränkningar, framhåller minst hälften av befolkningen skydd för individen med begränsningar i yttrandefriheten.

Vad innebär det att minst hälften av medborgarna anser att inskränkningar i yttrandefriheten är acceptabla om det gäller att skydda andra värden i samhället, och att en tiondel är klart emot alla typer av begränsningar? Det finns tyvärr inga tidigare svenska studier att jämföra med. I den omfattande norska undersökningen, *Status for Ytringsfriheten i Norge* (2014) pekar dock flera resultat i samma riktning som de svenska även om direkta jämförelser inte är möjliga. Resultaten påkallar viss reflektion.

De förklaringsfaktorer som har utmejslats i analysen rör såväl demokratisk kultur, t ex samhällstillit och mänskliga rättigheter, som faktorer knutna till medborgarnas ålder, utbildning och politiskt intresse och delvis även kön. Framför allt är det politiskt intresse som äger störst förklaringskraft. Till detta kommer att undersökningen sker när kommunikationssamhället genomgår stora förändringar genom digitaliseringen. En viktig fråga blir då om resultaten indikerar långsiktiga eller kortsiktiga ställningstaganden (jfr Enjolras och Steen-Johnsen 2014).

Den slutsats som kan dras är att det huvudsakligen är sakområden och inte principer som bestämmer medborgarnas syn på yttrandefrihet. Resultatet bör tolkas som en normativ reaktion på företeelser i det offentliga rummet som uppfattas som skadliga; toleransen för yttranden som kan skada individer, grupper eller samhället är begränsad. Medborgarnas mening relaterar därmed till de intentioner som Regeringsformen (RF) stipulerar för yttrandefrihetens gränser – att skydda

människors integritet, heder och säkerhet. Det handlar om omsorg om såväl sig själv som andra – ett uttryck för medmänsklighet – tillit mellan människor.

En rimlig tolkning av de samlade resultaten är att de utgör ett stöd för att värna de grundläggande principerna för yttrandefrihet samtidigt som många medborgare uttrycker behov av anpassning till en verklighet där digitaliseringen har ändrat förutsättningarna för publicistisk verksamhet, medborgarnas medievanor och innebörden av personlig integritet.

Resultatet ligger i linje med 'the balance of harms principle', d v s att yttrandefrihet som värde inte är ifrågasatt men att det kan finnas behov av att begränsa yttrandefriheten om individer eller grupper kommer till skada på grund av uttalanden i det offentliga rummet. På så sätt skapas en grund för en meningsfull samhällsdebatt (Enjolras och Steen-Johnsen 2014).

Resultaten påvisar behovet av att mediernas roll, rättigheter och ansvar beaktas i en förändrad medie- och samhällskontext. Men frågan är större än så och omfattar många aktörer. Det är av stor vikt att det i samhället råder konsensus om målen: att alla människor ska ha möjlighet delta i samhällsdebatten oavsett kanal/plattform för att göra sina röster hörda; att politiska och rättsliga ramar prövas för att återspegla den digitala verkligheten utan att grundläggande principer om yttrandefrihet hotas; att medieföretag stärker sina etiska system och den journalistiska professionen; och att civila samhället utvecklar sin roll i arbetet att försvara integritet och mänskliga rättigheter (jfr DW Akademie 2016, Carlsson 2017).

Det finns också skäl att särskilt understryka vikten av att innebörden av yttrandefrihet är väl känd bland medborgarna. Det är en viktig pedagogisk fråga som inte får försummas. Dagens komplexa samhälle kräver mycket kunniga och engagerade medborgare med en kritisk blick för att upprätthålla demokratin. Det gäller särskilt den allt mer digitaliserade mediekulturen där nya sätt att förstå yttrandefrihet följer i spåren och diskussionen om gränserna för yttrandefriheten tar sig nya uttryck (Carlsson 2016b).

Grundläggande för att möta förändringarna i kommunikationssamhället är ökad kunskap i många basala ämnen som rör samhälle, historia, språk och naturvetenskap – men som också inkluderar medie- och informationskunnighet – i en skola lika för alla (Mihalidis 2014, Print et al 2013; UNESCO 2013). En grundläggande kunskap som innefattar förståelsen av yttrandefrihet med vetskap om rättigheter, ansvar och konsekvenser för såväl individ som samhälle. Att utveckla medborgarnas medie- och informationskunnighet handlar om att skydda och främja yttrandefriheten – ytterst om att upprätthålla demokratin. För detta behövs en samlad nationell policy – det saknar Sverige.

Noter

- ¹ Resultatet bygger på en linjär regressionsanalys med kön, ålder, utbildning, politiskt intresse och ideologi (vänster-högerplacering) som oberoende variabler och respektive påstående (exklusive dem som uppgivit att de saknar uppfattning) som beroende variabel. Den högsta förklarade variansen visar sig i fråga om åsikten att medierna låter ekonomi gå före journalistiken med fyra procent.
- ² Underlaget är en linjär regressionsanalys med kön, ålder, utbildning, politiskt intresse och ideologi (vänster-högeråsiikt) som oberoende variabler och respektive delfråga som beroende variabel. Den förklarade variansen är dock låg och varierar mellan 2 procent (Förhindra kränkning av enskilda människor) och 6 procent (Motverka rasism och Värna religiösa värden).

Referenser

- Altwater, Elmar, Ulrich Beck unt 14 mehr (2013). *Demokratie oder Kapitalismus? Europa in der Krise*. Berlin: Blätter Verlagsgesellschaft mbH.
- Andersson, Ulrika (2016). "Växande informationsgap i digitaliseringens spår", i Lars Truedson (red), *Mediastudiers årsbok. Tillståndet för journalistiken 2015/2016*. Stockholm: Institutet för Mediastudier.
- Appelgren, Ester och Sara Leckner (2016). "Att dela eller inte dela – internetanvändarnas inställning till insamling av personliga data", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Axberger, Hans-Gunnar (1984). *Tryckfrihetens gränser*. Stockholm: Liber förlag.
- Axberger, Hans-Gunnar (1994). *Pressetik*. Stockholm: Juristförlaget.
- Axberger, Hans-Gunnar (2016). "Den svenska tryckfrihetens rättsliga utveckling". I *Fritt ord 250 år. Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland – ett levande arv från 1766*. Stockholm: Sveriges Riksdag.
- Bjereld, Ulf och Henrik Oscarsson (2014). "Minskat stöd för övervakning och tvångsmedel". I Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Carlsson, Ulla (2005). "Åsikter om våld och pornografi i medierna". I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Carlsson, Ulla (2015). "En offentlighet i förändring. Civilsamhället, yttrandefriheten och medierna". I Sverker Sörlin, Jorun Stenøien, Ulla Carlsson, Gottfried Wagner och Filip Wijkström, *Medborgarnas Europa – civilsamhällets utmaningar*. Stockholm 2015: Folkuniversitetet, pp. 33-48.
- Carlsson, Ulla (2016a). Freedom of expression in the digital transition. *Journal of Media Business Studies* 13(3)187-197.

- Carlsson, Ulla (2016b). ”Medie- och informationskunnighet, demokrati och yttrandefrihet”, i *Människorna, medierna och marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati*. förändring. Stockholm: Wolters Kluwer (SOU 2016:30).
- Carlsson, Ulla (2017). ”Liberté d’expression et médias à l’ère numérique. Transition et réexamen”, i Ghislaine Azemard (Ed.). *Humanisme Numérique: Valeurs et Modèles pour Demain?* Paris: Les Éditions de L’Immatériel /CreaTIC (forthcoming).
- Castells, Manuel and Pekka Himanen (red) (2014). *Reconceptualizing Development in the Global Information Age*. Oxford: Oxford University Press.
- Charron, Nicolas, Victor Lapuente and Bo Rothstein (2013). *Quality of Government and Corruption from a European Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Donsbach, Wolfgang (2016). ”Orientation: participation and disorientation in the new environment”, in Robert G. Picard (Ed.), *What Society Needs from Media in the Age of Digital*. Oporto: MEDIA XXI.
- DW Akademie (2016). *Our Strategic Model*. www.dw.com/en/our-strategic-model/a-19427146.
- Ellul, Jacques (1964). *The Technological Society*. New York: Knopf.
- Enjolras, Bernard, Terje Rasmussen och Kari Steen-Johnsen (red) (2014) *Status for yttringsfriheten i Norge: Hovedrapport fra prosjektet*. Oslo: Fritt Ord.
- Enjolras, Bernhard och Kari Steen-Johnsen (2014). ”Frykten for å støte som begrenning. Hvilken betydning har sosiale normer for yttringsfriheten”, i Bernhard Enjolras, Terje Rasmussen och Kari Steen-Johnsen (red) *Status for yttringsfriheten i Norge: Hovedrapport fra prosjektet*. Oslo: Fritt Ord.
- Freedom of the Press Report 2016*. (2016). Washington DC: Freedom House.
- Hirschfeldt, Johan (2016). ”Konstitutionellt yttrandefrihetsskydd i Sverige”, i *Fritt ord 250 år. Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland – ett levande arv från 1766*. Stockholm: Sveriges Riksdag.
- Holmberg, Sören och Bo Rothstein (2015). ”Hög mellanmänsklig tillit i Sverige – men inte bland alla”, i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson och Maria Oskarsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Kierulf, Anine and Helge Rønning (red) (2009). *Freedom of Speech Abridged? Cultural, Legal and Philosophical Challenges*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet. 9-22.
- Medieborgarna och medierna. En digital värld av rättigheter, skyldigheter – möjligheter och ansvar. Delbetänkande av Medieutredningen* (2015), Stockholm: Wolters Kluwers (SOU 2015:94).
- Mihalidis, Paul (2014). *Media Literacy and the Emerging Citizen. Youth Engagement and Participation in the Digital Culture*. New York: Peter Lang.

- Mill, John Stuart (2016). *On Liberty and Other Writings*. New York: LG Classics.
- Mouffe, Chantal (2016 (2008)). "Democratic Politics and the Dynamics of Passion", i Kari Palonen, Tuija Pulkkinen och Jose Rosales (red), *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe: Concepts and Histories*. Aldershot: Ashgate pp. 101-118.
- Nordicom-Sveriges Mediebarometer 2016* (2017). Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.
- Norris, Pippa (2004). *Giving Voice to the Voiceless: Good Governance, Human Development & Mass Communications*. Cambridge: Harvard University/John F. Kennedy School of Government.
- Norris P (2012). To Them that Hath' News Media and Knowledge Gaps. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* 16(1): s. 71-98.
- Olsen, J. P. (2017). *Democratic Accountability, Political Order, and Change: Exploring Accountability Processes in an Era of European Transformation*. Oxford University Press.
- Petersson, Olof, Anker Brink Lund, Eivind Smith och Lennart Weibull (2007). *Medierna och yttrandefriheten*. Rapport från SNS' demokratiråd. Stockholm: SNS Förlag.
- Picard, Robert G (Ed.) (2016). *What Society Needs from Media in the Age of Digital*. Oporto: MEDIA XXI.
- Print, Murray and Dick Lange (red) (2013). *Schools, Curriculum and Civic Education for Building Democratic Citizens*. Rotterdam: Springer Science and Business Media/Sense Publishers.
- Rothstein, Bo (2011). *The Quality of Government. Corruption, Social Trust and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
- Reportrar utan gränsers pressfrihetsindex 2017. https://dl.dropboxusercontent.com/u/653220/pfi17/rsfse_-_pfi2017-komplett-EMBARGO.pdf.
- Rønning, Helge (2013). "Freedom of Expression is Not a Given Right", i Ulla Carlsson (red) *Freedom of Expression Revisited. Citizenship and journalism in the digital age*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet, pp.13-26.
- Rønning, H. (2009). "The Contemporary Challenges to the Concept of Universal Human Rights and Freedom of Expression", in Anine Kierulf och Helge Rønning (red) *Freedom of Speech Abridged? Cultural, Legal and Philosophical Challenges*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet. 9-22.
- Sen, Amartya (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Steen-Johnsen, Kari, Audun Fladmode och Arnfinn H. Midtbøen (2016). *Sosiale normer og politisk toleranse*. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning og Fritt Ord.
- Sterzel, Fredrik (1971). *God publicistisk sed*. Uddevalla, Publica.
- Strömbäck, Jesper (2013). *Svenska framtidsutmaningar. Slutrapport från regeringens Framtidskommission*. Stockholm: Fritzes. DS 2013:19.
- Strömbäck, Jesper (2015). "Demokratin och det förändrade medielandskapet. Mot ökade kunskapsklyftor och deltagandeklyftor?", i *Låt fler forma framtiden! Forskarantologi*. Stockholm: Wolters Kluwers. SOU 2015:96.

- von Sydow, Björn (2016). "Yttrandefrihetens betydelse för ett fritt folk", i *Fritt ord 250 år. Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland – ett levande arv från 1766*. Stockholm: Sveriges Riksdag.
- UNESCO (2013). *Media and Information Literacy. Policy and Strategy Guidelines*. Paris: UNESCO.
- Waldron, James (2012). *The Harm in Hate Speech*. Cambridge MA: Harvard University Press
- Weibull, Lennart (1988). "Synen på den journalistiska etiken", i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *SOM-undersökningen 1987*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (1998). "Brister i dagspressen?", i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2009). "Medieförtroendets villkor", i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart och Britt Börjesson (1995). *Publicistiska seder. Studier i svensk pressetik*. Stockholm: Tiden/SJF.
- Winston, Brian (1998). *Media Technology and Society. A History from the Telegraph to the Internet*. London: Routledge.

